

Niçin Liberalizm

MUSTAFA ERDOĞAN*

Son sekiz-dokuz yıldır liberal toplumsal ve siyasal teoriyi savunagelen bir kişi olarak, bu yazıda hem bu noktaya nasıl geldiğimi, hem de beni bu tutuma sevkeden ahlaki kaygıların ne olduğunu bir kere daha açıklamak istiyorum. Buna iki bakımdan ihtiyaç olduğu kanaatindeyim. İlki, son birkaç yılda "liberal" etiketli düşüncelerin modalaşmış görünmesinin benim tutumumla herhangi bir ilişkisi bulunmadığına işaret etmek ihtiyacıdır. Aksine, daha önce de bir kitabımın önsözünde yazdığım gibi, liberalizm, benim ahlaki kaygılarımın yönlendirdiği entellektüel gelişimimin doğal bir durağı olmuştur. Bu, muhafazakarlıktan zaman içinde bir kopuşla birlikte gerçekleşen, hem ciddi bir okuma sürecinin, hem de varoluşsal bir bireysel tecrübenin sonucunda ulaştığım bir duraktır. Bunu biraz açıklamak gerekiyor.

Otobiyografik Bir Kritik

Lise ve üniversite öğrenciliğim yıllarında (1980 öncesinde) Türkiye'de hakim olan temel düşünce, sol ve sağ versiyonlarıyla, kolektivist düşünce idi. Kaygısız ve kayıtsız olmayan her "idealist" genç, sırf bir duygusal yönelim olarak bu ana akımlardan birinde karar kılmak durumunda kalıyordu. Gerek "sağcı" gerekse "solcu" gençler, çoğu zaman tesadüfen kendilerini bu akımlardan birinin içinde buluyorlardı. O dönemde hemen

hemen hiç kimse kendi ideolojik konumunu felsefi ve teorik bir hazırlığın sonucunda bilinçli olarak seçmiş değildi. Her bir gencin ideolojik çizgisi; onun sosyo-ekonomik kökenine, ailesinden aldığı belli-belirsiz değerlerine ve yine ailesinin "geleneksel" parti eğilimine, hatta okul ortamında kendisine ilk "ulaşan"ların hasbelkader hangi ideolojik kimliğe sahip olduklarına bağlı olarak oluşuyordu. Ama ister "sağcı" ister "solcu" olsunlar, aslında bütün gençlerin temel motivasyonu, duygusal yönelimleri ve duyarlılıkları aşağı yukarı aynıydı.

O yıllarda elbette ben de bu sürecin dışında değildim ve kendimi hasbelkader "sağ"ın içinde bulmuştum. Dindardım, toplumsal dayanışmaya, bu dayanışmanın geleneksel değerler etrafında gerçekleşebileceğine ve mensup olduğum "cemaat"ın bu misyonla yüklü olduğuna inanıyordum. Ama daha "sol"daki akranlarımda da, söylemlerindeki farklılığa rağmen aynı temel eğilimlere sahip olduklarının bilincinde değildim. Gerçekten de, o dönemde sağda-solda herkes toplumcu idi, herkes kurtarıcı idi, herkes paternalistti, herkes "haksızlıklara ve adaletsizliklere" karşı idi. Hepimiz için en kötü ve zararlı olan "birey"di, bireycilikti; tercih özgürlüğü ve bireysel özerklik gibi düşüncelere ne "sağcı"ların ne de "solcu"ların değerler skalasında yer vardı. Çünkü "hakikat" tekti ve bireylerin tercihlerinden bağımsızdı. Bütün "iyi" şeylerin miyarı, onların "toplum için değeri" idi; bu anlamda değerli olan ve kendi içlerinde uyumlu bir dünya oluşturan şeylerin neler olduklarını ise sadece

* Doç. Dr. Mustafa ERDOĞAN, Hacettepe Üniversitesi, IIBF, Kamu Yönetimi Bölümü Öğretim Üyesi

"biz" biliyorduk. Bu tek doğrunun diyalektik ve tarihsel materyalizmden çıkması ile, ilahi vahyin bilgisinden, "milli ve manevi değerlerimiz"den veya bir siyasal önderin ("ağabey"in, "başbuğ"un vs.) kerametinden sadır olması hiç farketmiyordu.

Öyleyse, ister "sağ"da ister "sol"da olalım, birer misyoner olarak hepimizin ihtiyacı olan tek şey, bu evrensel-uyumlu hakikati, bütün dünyada hakim kılmak, yani toplumumuzu ve insanlığı "kurtarmak"tı. Bu dönemde "sağ"daki gençler arasında ya cemaat tipi ya da milisbenzeri kapalı örgütlenmeler egemendi; "sol"da da yine içine-kapalı eylemci örgütlenmeler revaçtaydı. Örgütlenme modelleri bakımından bunların hepsinin ortak özelliği, mensuplarını onur sahibi birer insan, kişilikli birer birey olarak değil de; kendi bireysel irade ve tercihleri bulunmayan, dini veya dünyevi bir üstün amaç için feda edilmeye hazır kurbanlar olarak veya bir makinanın ruhsuz birer parçası gibi görmeleriydi. Açıkçası, bu grupların hepsi hem kendi içinde totaliterdi, hem de aynı totaliter kalıbı genel olarak topluma dayatmak peşindeydi.

Paradigma Sarsılıyor

Zamanla daha ciddi okumaya ve öğrenmeye, başka insanlarla temas kurmaya, yeni ve farklı ortamlar tanımaya başladıkça daha önceki mutlak doğrularımın, daha doğrusu düşünce tarzımın kendisinden şüphe etmeğe başladım. Bunda 1980 sonrasında lisanüstü öğrenime başlamamın ve Yeni Forum çevresi ile tanışmamın büyük katkısı oldu. Böylece, bir yandan hayata ve çevremize başka türlü de bakılabileceğini, bir yandan da insanca bir hayatın mihrakının kendi tercihlerimiz olduğunu anlamaya başladım. Başka insanların ve genel olarak toplumun iyiliğini düşünmenin de, her şeyden önce, onların kendi tercihlerine, "iyi" anlayışlarına, kendilerini gerçekleştirme tarzlarına saygılı olmayı gerektirdiğini kavradım. Barışçı bir toplumsal varoluşun kendi başına "iyi" bir değer olduğunu, ama bunun gerçekleşmesinin yolunun da bir tür ahlaki çoğulculuğu benimsemekten geçtiğini anlamamda özellikle Isaiah Berlin'in bazı yazıları önemli ölçüde etkili oldu.

Okumaya devam ettikçe, benim 80'li yıllarda yaptığım bu ve benzeri "keşif"lerin aslında yeni olmadıklarını,

böyle bir düşünce çizgisinin üçyüz yıllık geçmişi olan güçlü bir entellektüel gelenek olduğunu ve bu geleneğin çağdaş uygarlığın temelinde yatan asıl değer olduğunu anlamağa başladım. Bu gelenek, esas itibarıyla klasik liberalizm öğretisine dayanıyordu.

Bu arada, tesadüfen, dünyada ve Türkiye'de bu geleneğin önemi konusundaki idrakimi pekiştiren başka gelişmeler de oluyordu. Bu, iki yönlü bir gelişimdi. Bir yandan, seküler Mesihçiliğin tarih boyunca tanık olunmuş en muazzam siyasi örgütlenmesi niteliğinde olan Marksist sosyalizm tecrübesinin başarısızlığını alenen tescil eden olaylar birbirisıra ortaya çıkmaya başlarken; bir yandan da benim tesadüfen geldiğim çizgi hem entellektüel planda yeniden canlanıyor, hem de siyasi düzeyde saygınlık ve etkinliği artıyordu. Gerçekten de, özellikle 1970'lerden itibaren, ana eksenini liberal olan toplumsal ve siyasal teori araştırmaları belirgin bir biçimde artmağa başlamıştı. Ayrıca, siyasal pratikte de bazı sosyalist ülkeler, liberal demokrasiye dönüşmeye çabalarırken, bazıları da kısmi liberalleşme adımları atıyorlardı.

Bu arada, Marksist olmayan demokratik sosyalizmler veya sosyal demokrasiler de yüzlerini sosyalizme dönük olmaktan çıkarak liberalizme yakınlaşmayı hedef alan bir çizgiye kaymaya başlamışlardı; artık "vahşi kapitalizm" yakınmaları azalırken "piyasa ekonomisi" dilekleri artıyor, merkezi planlamanın özgürlük-karşıtı oluşu ve kamu yararı aykırılığı vurgulanıyordu. Eskiden sosyalist olsun olmasın bütün ülkelerde, "kamusal" ve kolektif olan mutlaka iyi, "özel" ve "bireysel" olan ise, behemehal kötü olarak algılanır ve dolayısıyla "kamu" adına siyasal otorite tarafından yapılan düzenlemeler (müdahale) yoluyla özel ve özerk alanların gitgide daraltılması onaylanırken; şimdi hiç değilse "kamu"nun her zaman iyi olmayabileceği, "özel"in de zaman zaman pekâlâ iyi olabileceği ve toplumu kuşatan bir devlet düzenlemesinin insan hakları ve sivil toplumun varlığı için ciddi bir tehdit teşkil ettiği düşüncesi yaygın bir kabul görmeye başladı. Bu çerçevede, ayrıca, "toplumsal dayanışma"yı devlet eliyle tesis etme çabasının içerdiği totaliter potansiyel birçok kişinin dikkatini çekmeye başladı.

Gençlik dönemimdeki kişisel tecrübe ve gözlemlerimin bana öğrettiği önemli bir hakikat daha vardı ki, bu da "dünyevi cennet" tasavvurlarının birer ham hayalden

ibaret olduğu idi. Bu tür Mesihçi ütopyaları gerçekleştirmeğe dönük çabalar artırıldıkça amaca yaklaşmak şöyle dursun, bu gibi girişimler gittikçe birer karabasan halini alabiliyordu. Anlaşılan oydu ki, bütün "iyi"lerin içinde uyumlu bir biçimde yer aldığı bir "mükemmel toplum" tasarımını bu dünyada hayata geçirmek imkânsızdı, bu olsa olsa semavi bir ideal olabilirdi. Bu bir ham hayaldi, çünkü ne bütün insani idealler her zaman birbiriyle uyum içinde olabilirdi, ne de bütün beşeri ilişkileri hayal edilen "iyi" tasavvuru açısından yeniden tanımlayabilecek "alim-i küll" bir beşeri özne vardı. Bu nedenle, insanlığın evrensel gerçekliğine karşı duran bu türden bir proje ancak merkezi bir gücün mütemadiyen cebir kullanması yoluyla gerçekleştirilmeğe kalkışılabilir, dolayısıyla dünyayı bir cennet haline getirme yolundaki iyi niyetli çabalar bile çok ters ve vahim sonuçlar yaratabilirdi.

Nitekim, gençliğin o "kayıp yılları"nda, bu tür amaçlar güden çeşitli ideolojik grupların etkinliklerinin grup içinde totaliter ilişkileri kurumlaştırdıklarına ve böylece hem kendilerini ideallerine adayanlar için hem de genel olarak toplum için devasa insani maliyetler yarattıklarına hepimiz tanık olmuştuk. Öyleyse, hiç değilse bu tecrübe bize, insanı ve toplumu yeniden yaratmağa ve inşa etmeğe çalışmak gibi büyük ideallerden uzak durarak, daha mütevazı toplumsal ve siyasi hedeflere yönelmemiz gerektiğini öğretmiş olmalıydı. Başka bir ifadeyle, liberal öğretinin ısrarla dile getirdiği gibi, toplumsal meselelerde "kurucu akılcılık"tan uzak durmalı, ama aklın eleştirel potansiyelinden mümkün olduğunca yararlanmalıyız.

Bu tecrübelerin etkisiyle, dünya üzerinde olup bitenlerin insanlığın evrensel tecrübesi açısından anlamını doğru olarak kavrama çabası beni liberalizm hakkında daha derinliğine okumaya yöneltti. Başlangıcı aşağı-yukarı 1980'lerin başlarına tesadüf eden ve kişilik yapıma ve mizacıma da uygun düşen pekçok şeyi içinde öğrendiğim bu süreçte en çok etkilendiğim çağdaş düşünür Hayek oldu. Bugün daha iyi anlayabiliyorum ki; kişisel tecrübemdeki bu özerklikçi ve özgürlükçü yönelimin istinadgâhını, galiba, bir yanan eski "sağcılık" dönemlerinde de tümüyle yitirmiş olmadığım bir ahlaki haklılaştırma ve felsefi temellendirme arayışı içinde olmam, bir yandan da kendimi birey olarak algılama

hassamı bir ölçüde korumuş olmam oluşturmuştur. Gerçekten de, hiç bir görüş ve düşünceyi felsefi-ahlaki temellerinden kopuk bir şekilde, "ezbere" kabul etmeme yönündeki eğilimim ve genel olarak şüpheli mizacımla kendimi yenilememi ve liberal öncüllere yönelmemi kolaylaştırdığını bugün daha iyi görebiliyorum. Bir doktrini veya siyasal pratiği sırf "moda" olduğu için benimsememe, aksine modalardan daima şüphe duyma yönündeki kişilik özelliğimin de bir avantaj olduğunun bilincindeyim. Bu özelliğimi, bir bakıma "bireysellik" ve kendine-güven algısı olarak da nitelendirebilirsiniz.

"Liberalizm" Modası

"Liberal" olarak bilinen bir kişi olarak, bugünkü konumumu açıklama ihtiyacı duymamın ikinci nedeni, bugün Türkiye'de popüler hale gelmiş bulunan "liberalimsi" söylemle herhangi bir ilgim bulunmadığına, aksine sözkonusu sloganik ve konjonktürel söylem karşısında "liberal" pozisyonun kendini doğru olarak tanımlamasının bugün için bir zorunluluk halini almış olduğuna dikkat çekmek istememdir. Gerçekten, son birkaç yıldır kendini liberal olarak takdim eden veya bu şekilde tanımlanmaktan hoşnut görünen bazı gazeteci-yazarların dünyanın ve ülkemizin bugünkü durumuna ilişkin liberalizmi andıran bazı görüşleriyle şöhret kazanmış oldukları gözlenmektedir. Ama ne yazık ki, aslında ne bu görüşler felsefi ve tarihsel temelleri bakımından liberal doktrinle zorunlu bir mantuki bağlantı içindedirler, ne de bunların sahipleri bu büyük geleneğin ahlaki ve felsefi temelleri hakkında derinliğine bir bilgi sahibidirler, hatta bunların referansları çok kere liberalizme tamamen uzaktır.

Nitekim, bunların bir kısmı bir tür tarihsel determinizm (diyalektik ve tarihi materyalizm) bakış açısından liberalizmin bugün için "ileri" pozisyonu temsil ettiği düşüncesiyle "liberalimsi" tezler seslendirmektedir. Başka bazıları ise, yine liberalizmin teorik ve tarihsel temellerinden kopuk olarak, bugünkü dünya ve Türkiye görünümüne ilişkin bazı dağınık gözlemlerinden hareketle formüle ettikleri genellikle tasviri önermeleri dile getirirken, ya geniş anlamda "liberal" terimleri andıran bir üslup kullandıkları ya da tipik sosyalist ve tipik muhafazakâr üsluptan farklı bir söylem tutturdıkları için liberalmiş gibi bir izlenim vermektedirler. Bu tür tahlillerde ve onlara

dayanan spekülâtif düşüncede zaman zaman (veya "tesadüfen") doğru bulgu ve bilgiler yer almakla beraber, bunlar belli ahlaki ilkelerden kaynaklanan tutarlı bir bakış açısından esas itibarıyla yoksun oldukları için, bazı toplumsal sorunlara "demokratik çözüm" olarak zaman zaman mikro-totaliterizm önerilerinde bile bulunabilmektedirler.

II

Öyleyse ahlaki ve felsefi anlamda liberal pozisyonun, yeryüzünde insanca bir varoluşa en uygun olduğunu düşündüğümüz öncülleri ve önerileri nelerdir? Niçin bir toplumsal-siyasal teori olarak liberalizmi benimsiyoruz? Liberalizm, öncelikle normatif bir teori olarak nedir?... Şimdi bu konuya geçebiliriz.

Liberal Bir Perspektif

Genel olarak toplumsal-siyasal teori ve özel olarak da liberalizm hakkındaki okumalarım bana, liberalizmin, her şeyden önce, bir bireysel özgürlük öğretisi olduğunu söylüyor. Özgürlükten, hayatımızı kendi tercihlerimize göre kurma çabamızın başkalarınca-özellikle siyasi otorite tarafından- keyfi olarak engellenmemesini, başka bir ifadeyle, insanlığımızı gerçekleştirme potansiyelimizin tanınmasını anlıyoruz. Bu demektir ki, liberalizm, zorlama yerine serbestiyi, dayatma yerine tercih özgürlüğünü temel değer sayılmaktadır. Liberaller olarak, insanlara otorite yoluyla "iyi"nin, "doğru"nun, "yararlı" olanın dayatılmasını ahlak dışı bir tutum olarak görüyor ve her yetişkin ve sağlıklı kişinin kendisi için neyin iyi olduğuna yine kendisinin karar verme hakkına sahip olduğunu kabul ediyoruz. Özgür toplumun, genellikle sanıldığı gibi, herkesin aynı "iyi" amaçlar hiyerarşisi etrafında kenetlendiği monolitik bir yapı olmadığını, aksine farklı amaç ve ideallere göre hareket eden kişi ve grupların barışçı birlikteliğine dayanan çoğulcu bir toplum olduğunu düşünüyoruz. Böyle bir toplumun kendi başına "iyi" olduğunu ve dolayısıyla, ona ayrıca bir "iyi" kalıbını giydirmeye çalışmanın kötü, zararlı ve baskıcı olduğu basit gerçeğinin anlaşılacağı umuyoruz.

Liberalizmin özgürlüğünün, ayrıca, ahlaki özerkliğin de güvencesi olduğunu görebiliyoruz. Ahlaki özerklik, kişinin kendini kendi seçtiğince gerçekleştirebilmesi demektir. Gerçi, özgürlük özerkliğin kendisi değildir ve

onun yokluğunu ikâame edemez, ama özerkliğin işlevselliği için kişinin özgürlüğünün tanınması ve güvence altına alınması şarttır. Keza, insanın iç dünyası ve doğal zorunluluklar bakımından kısmi belirlenmişliği karşısında tam özerklikten söz edilemezse de, bu durum özgürlüğün değerini azaltmaz. Çünkü, özgürlük kısmi de olsa otonomiye gerçeklik imkânı verebilir, ama özgürlüğün tanınmadığı yerde özerklik tam bile olsa kendisini dış dünyada ifade edemez. Örneğin, eğer bir kapalı cemaat veya kimlik grubunun mensubu iseniz, ahlaki özerklik şansınız yok mesabesinde dedir; var olsa bile, özgürlüğünüz grup tarafından tanınmadığı için, kendinizi gerçekleştirmeniz hemen hemen imkansızdır veya bunun mümkün olduğu durumlar ancak cemaatin bir bağıışı olabilir. Bu nedenle, bireysel tercihlerin belirleyicisi olarak ulus, cemaat, etnik topluluk vb. aidiyet grupları üstündeki aşırı vurgunun bir tür küçük-ölçekli faşizme ("kimlik faşizmine") yol açması ihtimal dışı değildir. Kısaca, liberal öğretinin temelinde yatan özgürlük, hem bir insani varoluş ve eylemlilik potansiyeli olarak, hem de bireysel özerkliğin gerçekleşme aracı olarak en temel ahlaki değerlerden biridir.

Liberalizmin bana makul bir teori olarak görünmesinin başka bir nedeni, onun aynı zamanda insanların eşitliği düşüncesine dayanmasıdır. Gerçi eşitlik pek çok başka öğretimin, bu arada sosyalizmin de sözde idealidir. Hatta, sosyalistler eşitliğin liberal doktrinle ilişkisiz olduğunu iddia ederler. Ne var ki, ahlaken değerli olup da beşeri imkân uzayı dahilinde gerçekleştirilebilir yegâne makul eşitlik anlayışı liberalizminkindir. Bu anlayışın özünde, bütün insanların insan olmak bakımından aynı ahlaki değere sahip olduklarının kabul edilmesi yatmaktadır. Bu öncül, siyasi otorite tarafından herkese eşit muamele edilmesini ve dolayısıyla hiç kimseye ayrımcılık yapılmamasını gerektirir. Bazı kişileri keyfi olarak kayırmak, onlara imtiyaz tanımak veya onları özel olarak mağdur etmek hukuki eşitliğe aykırı olup, bireylerin birer insan olarak eşit değerde olduklarını reddetmek anlamına gelir. Eşit muamele herkese eşit saygının gereğidir; herkesin haklarını tanımayı ve onlara riayetkâr davranmayı gerektirir.

Liberalizmin özgürlük ve eşitlik ilkeleri, insan haklarına vücut verir. İnsan hakları düşüncesi, liberal öğretinin herkesin insan ve özgür olmak bakımından eşit olduğu

ilkisinin mantıki sonucudur. Başka bir biçimde ifade edersek, insan hakları, bireylerin özgürlük alanını güvence altına almayı mümkün kılan ahlaki taleplerin herkes için eşit olarak tanınmasını ve korunmasını sağlar. İnsan hakları, insanların tercihlerine, onların kendilerini tanımlama ve ifade etme (kendini-gerçekleştirme) biçimlerine saygı duymanın en üstün ifadesidir.

"Eşit hak" anlamında eşitlik öncelikle siyasi bir ilkedir; herkesin haklarının devletçe eşit koruma altına alınmasını ve yönetimde herkesin eşit söz sahibi olmasını gerektirir. Bu, bir yandan "hukuk devleti", bir yandan da demokrasi demektir. Mamafih, bir demokraside bile, siyasi otoritenin herkese eşit muamele etmesi gereği, esas itibarıyla, vatandaşların haklarına saygı göstermekle ilgilidir. Bu saygının özel alanları kuşatacak şekilde genel bir "ilgi"ye (concern) dönüşmemesi gerekir; aksi halde, siyaset özgürlük-karşıtı bir nitelik kazanabilir. Devlet, kural olarak kişilere (eşit) saygı hususunda özen göstermeli, ama bu tutumunu yaygın, kapsayıcı ve sürekli bir "ilgi"ye dönüştürmemelidir. Başka bir anlatımla, devletin "ilgisi" ancak onu "hak eden"lerle sınırlı tutulmalıdır; aksi halde, uzun vadede bütün insan ilişkilerinin devletçe belirlenmesi ve yönetimin totaliterleşmesi kuvvetli bir ihtimaldir.

Liberal perspektif açısından, bu eşitlik formülasyonu dışındaki bütün anlayışlar hem baskıcı olmağa mahkumdur, hem de aslında aslında eşitlik karşıtıdır. Bu anlayışların tipik örneğini "eşitleştirmecilik" (egalitarianism) oluşturmaktadır. Bu anlayış, bütün insanların (veya vatandaşların) sosyo-ekonomik bakımdan eşitlenmelerinden yanadır. Yani burada, bir saygı ve muamele eşitliği (ayrıcalık ve ayrımcılık karşıtlığı) yerine, insanları pozitif olarak, yani maddi konumları bakımından eşitlemek düşüncesi söz konusudur. Bu ise, eğer gerçekleştirilebilirse, ancak siyasi güç tarafından insanlararası ilişkilere (yani, bireysel haklara) sürekli müdahale yoluyla gerçekleştirilebilir. Ne var ki, insani ilişkiler siyasal otorite tarafından "tesbit" edildikleri noktada kalmayıp, olağan olarak değişkenlik göstereceklerine göre; farazi bir "eşit başlangıç" noktasından yola çıkılmış olsa bile, insanlar kendi başlarına bırakıldıkları anda yeniden farklılıkların ortaya çıkması mukadderdir. Bu nedenle, bir eşitleştirme hedefine bağlı kalındığı sürece, mütemediyen ve ebediyen insanların merkezi bir otorite tarafından yöne-

tilmesi ve yönlendirilmesi zorunlu olacaktır. Çünkü, insanlar eşitleştirmek için onlara farklı muamele etmeniz, bir insanı diğerine tercih etmeniz, bazıları lehine başka bazılarına karşı zor kullanmanız gerekir. Bunun insanların eşit ahlaki değere sahip olmalarıyla bağdaşmadığı çok açıktır; bu "iyi" olmak şöyle dursun, açıkça bir karabasıdır. Kısaca, eşitleştirmecilik, eşitlik idealiyle ilgisizdir; hatta ona açıkça aykırıdır.

Bu durumda, insanlar arasındaki sosyo-ekonomik farklılıklara "eşitleştirme" saplantısı açısından değil, bir başka liberal değer olan "adalet" açısından bakmak gerekir. Adalet, insanların bilgi, beceri ve şans etkenlerine bağlı olarak içinde buldukları farklı konumların haksız kazanımların sonucunda (yani, eşit kuralların veya kuralların eşit uygulanmasının ihlali yoluyla) elde edilip edilmediklerine bakar ve bu açıdan tespit edilen adaletsizliklerin telafi edilmesini öngörür. Başka bir ifadeyle, adalet, insanların maddi konumları bakımından eşit olmalarını veya eşit kılınmalarını değil, fakat sadece adil kuralların herkese aynı şekilde uygulanmasını, kural-dışlıkların bertaraf ve telafi edilmesini gerektirir. Ayrıca, belki adalet, kuralların adil uygulanmasına rağmen, kendi kusuru olmaksızın asgari insani yaşama sınırının altına düşenlere, istisnai olarak toplum adına yardım edilmesini de gerektirir. Ama iyilikseverlik veya yardımseverlik gibi sivil erdemleri yasal-cebri kurallar halinde genelleştirmenin (veya devletleştirmenin) adaletle ilgisi yoktur.

Liberalizm, insana ve topluma biçim vermek ihtirasının değil, devleti araçsallaştırmak, siyasi iktidarı evcilleştirmek/insanileştirmek arayışının ifadesidir. Bu nedendir ki, liberalizmin önerileri esas itibarıyla siyasidir; liberal öğretisi belli bir insan ve toplum modeli gerçekleştirmek peşinde değildir. Total bir toplumsal mühendislik arayışından tamamen uzak olarak, siyasal gücü evcilleştirmek hedefi güden bu önerilerin başlıcaları, yukarıdaki açıklamalardan da çıkarılabileceği gibi, insan hakları ve hukuk devleti ilkeleriyle sınırlandırarak devleti toplumda barış ve adaleti sağlayacak şekilde yeniden kurmak, onu yurttaşların tercih ve denetimine tabi kılmak ve bireyleri kendi toplumsal, iktisadi, kültürel tercihlerinde ve ilişkilerinde özgür bırakmaktır. Başka bir deyişle, liberal programın asıl amacı, siyasal gücü koruyuculuk, barış ve adaleti temin amaçlarıyla sınırlandırmak, yani

toplumda cebir kullanımını mümkün olan en aza indirmektir. Bu, devleti doğru anlamda "kamu yararı"na dönük olarak araçsallaştırmayı esas alan, piyasa ekonomisinden ve sivil toplumdan yana olan bir programdır.

Bu nedenle, birey ve grupların ortak varoluşunun yolunu, onlara bir pozitif amaçlar hiyerarşisi dayatmakta ve bireysel-özgür varlık alanlarını kuşatan bir siyasi totalciliği kurumlaştırmakta gören ideolojilerin tersine, liberalizm farklılıklarla birlikte barışçı bir biçimde var oluşu mümkün kılacak olan, esas itibariyle negatif bir siyasal projenin peşindedir. Mamafih, liberal program, kamusal ruha hiç yer vermeyen ve toplumu birbirleriyle ilişkisiz atomistik-bireysel varoluşların basit bir yığını olarak

gören bir program da değildir. O sadece, kamusal ruhun ve/veya "ortak iyi"nin topluma otorite eliyle bir kalıp biçimle veya toplumsal ilişkilerin nasıl biçimlenmesi gerektiğini belirlemekle ilgili olmadığını söyler. Bundan tamamen farklı olarak, "ortak iyi"nin; aslında herkesin birey ve grup olarak kendi bilgisini kendi amaçları için kullanmasına izin veren ve barışçı varoluşun ortak kurallarını birlikte tespit etmeyi mümkün kılan yöntemleri geliştirmekten ibaret olduğunu ileri sürer. Liberal programın pozitif yanı, hem bu noktayla, hem de, mağduriyetleri kendi kusurlarının sonucu olmayan dezavantajlı vatandaşların (durumuna göre, bu özellikteki bütün insanların) kaderine kayıtsız kalmayı onaylamamasıyla ilgilidir. Projesi esas itibariyle negatif olan liberalizmin pozitif yanı bu anlamda ve bu ölçüdedir. ■

Marksizmden Liberalizme: Pratik, Teoriyi Daima Aşıyor..."

CÜNEYT ÜLSEVER*

Ankara'nın Samanpazarı semtinde dünyaya gelmiştim. Babam lise mezunu bir banka memuru, annem ilkokul mezunu bir ev kadını idi. Ben ise, evin ilk ve son çocuğu. Samanpazarı'ndaki tek odalı evi hemen hemen hiç hatırlamıyorum. İlk anılarım Sıhhiye'deki İlkiz Sokak'ta oluşuyor. Taşkın apartmanının önce giriş katında, sonra asansörsüz bir binanın altıncı katında oturmuştuk. Şimdi bu eski bina mezbelelik bir işyeri. İş hayatında bürokrasiyi 35 yaşında ancak 22 ay tanışsam da bürokrasinin içine doğmuş idim. Babamın devlet bankasında bir memur olması sadece onu tarif etmiyor, hepimizin sosyal hayatına damgasını vuruyordu.

Bürokratlar gibi giyiniyor, bürokratlar gibi yiyip içiyor, bürokratlar gibi yaz tatillerini bankanın kampında geçiriyorduk. Temmuz ayında gideceğimiz 15 günlük kampın kurasına kadar sabreder, kurada kazanamazsak babamın üst makamlardan bir torpil bulmasını heyecanla beklerdik. Allah var, Rahmetli bu konularda çok iyi idi. Mayıs ayında bir gece sevinçli haberi getirirdi. Çalmadık kapı bırakmaz, örneğin Maliye Bakanlığı'ndan bir memleketlisi baş müfettiş bulur, o babamın çalıştığı bankanın müdürüne telefon eder, bizim kapıdaki oda ayarlamırdı. Ancak babamın yaptırdığı torpillerin boyutu bu kadar olurdu. Biz de bunun bildiğimiz için daha fazlasını zorlamazdık.

* Dr. Cüneyt ÜLSEVER, İnsan Kaynakları Uzmanı

Ankara'da o yıllarda neredeyse herkes bürokraside çalıştığı için insanlar hep birbirine benzerdi. Ayacağınızda lastik ayakkabılarınız, sırtınızda ise büyüyen komşunun oğlunun ona artık küçük gelen ceketi olurdu. Başkasının elbisesini giymek, değil ayıp sayılmak, neredeyse özenilen bir olgu idi. Fiyakalı bir cekete daha sahibinin üzerinde iken göz koyar, annelerimizi önden uyarırdık. Mahallede statü farkı, siyah makam arabası olan babaların akşam eve yine bir bürokrat olan şoför ile getirilmesi ile belirirdi. O amcalardan biraz çekinirdik. Zira onların makamının babalarımızın makamından üstün olduğunu bilir, yapacağımız bir yanlışla babalarımızın kariyelerini etkilenmekten korkardık. Eh! bu amcaların oğulları da bizden biraz farklı olurlardı, mahalle maçlarında takım kaptanlığı onlara düşerdi. Zira en sık top da, onlara Beyoğlu'ndan getirilmiş top olurdu.

İnsanların bu kadar birbirine benzediği, statü farkının liyaketten değil, kayırma ile elde edilen makam farkından oluştuğu, var olabilmek için bir gruba ait olmanın mecburiyet olduğu, torpilin övüldüğü, "Allah devlete zeval vermesin, aç değiliz, susuz değiliz" diye dualar edildiği bir yerdin Ankara, benim çocukluk yıllarımda. Bunun tıpkısının sosyalist ülkelerde yaşandığını değil o zamanlar, koyu bir sosyalist olduğum gençlik yıllarımda da bilmiyordum. Aman böyle olmasın diye sosyalizme öykünürken, esasında, elde olanı istediğimizin hiç farkında değildim. Zira Marx'ın hiçbir eserinde sosyalizmin böyle bir tarifi yoktu. Daha doğrusu sosyalizmin bir tarifi

yoktu. Sosyalizmin Adil Düzen, Ergenekon gibi tarif edilmemesi gerekliliğini anlamam yıllarımı aldı.

Ortaokula geldiğimizde artık İstanbul'lu olmuştuk. Pek parlak bir öğrenci olduğum ve annem eğitimime olağanüstü önem verdiği için İstanbul'da Yabancı Okulların sınavına girmiş ve İngiliz Erkek Lisesi'ni kazanmışım. Okula yakın olsun diye Nişantaşı'nda bir ev tutmuştuk. Babamın kirasından dolayı feryat ettiği ev bana önce normal gelmiş, ancak arkadaşlarımla evlerini gördükten sonra çok izbe olduğuna karar vermişim. Babam artık ise Belediye otobüsü ile gidiyor, akşamları olağanüstü yorgun oluyordu. Adeta sırtına ilave yükler binmişti. Bu yük evvel emirde ilk defa sırtına binen "geçim sıkıntısı" idi. Ancak, İstanbul'da memur olmanın, Ankara'da memur olmaktan çok farklı bir statü olduğunu, galiba, İstanbul'a gelmeden evvel ne o, ne de biz anlayabilmiş-tik. Artık babam, eşitleri arasında dayılan olan bir adam değil, ezik ve yalnız bir adamdı.

Ben de kendimi bambaşka bir dünyada yeniden tarif etme mecburiyeti ile başbaşa bulmuştum. Sınıf arkadaşlarımla yazlık evlerinden, kotralarından, babalarının Mercedeslerinden bahsediyorlardı. Her yeni günde daha evvel tükettiğim, ya da tüketmediğim bir metanın bir arkadaşımın babasının fabrikasında üretildiğini öğreniyordum. Önce onlara benzemeye çalıştım. Saçımı briyontinlemeye, Eminönü'nden alınmış ayakkabılarımı hergün boyamaya başladım. Ama olmuyordu. Bende bir şeyler hep sırtıyordu. Annem eve Ankara'dan bir komşumuzun vermiş olduğu ceketini benim giymem için getirince her şeyi bir anda anladım. Sanki okulda o ceketin bana ait olmadığını herkes anlamıştı. Evet, kabul etmeliydim ki, o çocukların sadece sınıf arkadaşı idim; ancak onlar ve ben, bambaşka sosyal sınıflardan geliyorduk. Benim kendimi onlara giyim ve yaşama şeklimle kabul ettirmem imkânsızdı. Buna ne babamın gelir durumu, ne de geçmişim elveriyordu. Ben de dikkati iki uzvumu kullanarak çekmeye çalıştım. Beynimi ve yumruklarımı iyi kullanmam gerekiyordu. Sınıfın hem çalışkan, hem de kabadayı öğrencisi olacaktım.

Lise yıllarında edebiyata olan ilgimin de bana ayrı bir statü kazandırdığını keşfetmeye başlamışım. Daha "entel" gözüküyordum. Ağır ol molla zannetsinler hesabı şu veya bu yazarın önemini ve hatta, diğerleri, önemli

buluyorsa ne kadar önemsiz olduğunu anlatmaya bakıyordum. Ve bir gün elime ansızın Leo Huberman'ın "Sosyalizmin Alfabetesi" adlı kitabı geçti. Bir kitabı okudum ve hayatım değişti. Yaşadığım tüm duyguların, çevremde gördüğüm tüm çelişkilerin cevabı bu kitapta vardı. Artık ben bir sosyalistim. Benden daha zengin olanların bu gelirlerini ve buna bağlı olarak statülerini ne şekilde elde ettiklerini artık biliyordum. Bunların hepsi haksız kazançtı ve babam gibi emekçi insanların sırtından kazanılmıştı. Allahıma şükür, artık benim de bir yerim vardı bu dünyada. Bugün onlarındı, ama yarın bizimdi. Bu yarını hak edebilmek için de bana görevler düşüyordu. Artık bu dünyada benim de bir işlevim vardı. Kısacası dünyanın bana ihtiyaç duyduğunu keşfetmek(!) mutluluğumu nihayet yakalamışım. Üstelik içimdeki hırsın ne kadar doğru olduğunu, bunu bastırmam değil, yoğunlaştırmam gerektiğini bir küçük kitap anlamıştı bana. Bazıları gibi bir tek kitapla yetinmeyecek kadar da beyin güdülerim gelişmişti. Artık Marksizm adını elime ne geçse okuyordum.

Bir kere Marx tarihi gelişmeyi çok doğru anlatıyordu. Hâlâ tarihsel evrimi en iyi yorumlayan düşünürlerden biri olduğunu kabul ederim.

Onun sayesinde "nerede idik nereye geldik" sarmalını çözebiliyordum artık. "Çelişkinin" tarihin en güçlü motoru olduğunu onun diyalektik yorumu çok iyi izah ediyordu. Her şeyi emeğin yarattığını söylüyordu. Bu gün "bireyi yeniden keşfederken" bu paralele düşünmüyor muyuz? Marx, ebedi sorun olan fukaralığı da izah ediyor, bunun kaderimiz olmadığını, sırtımıza çarpıyordu. Fukaralık ne Allah'ın emri idi, ne de tarihin sonu. Tek yaşamamız gereken gücümüzün farkına varmamız ve bunu hayata geçirmemizdi. Yirmi yaşında "güc bende" demenin tadını hatırlıyor musunuz?

Üniversite yıllarında artık bir "devrimciydim" Her ne kadar, Boğaziçi terbiyesi beni silahlı devrimci yapmıyorsa da artık sakallı bir devrimciydim. Ne de olsa Robert Kolej, bize elimize silah alamayacak kadar kendimizi sevmeyi öğretmişti. Bu durumu diğer okullardaki arkadaşlar korkaklık olarak yorumlasalar da, devrimin "tatlı su sosyalistleri"ne de ihtiyacı vardı. Hem canım Lenin de devrimi uzaktan izleyip, ona ihtiyaç duyulduğunda duruma el koymamış mıydı? Ben devrimin "entel" kana-

dının bir temsilcisi idim. Hiç unutmuyorum, 12 Mart'an evvel meşhur 15-16 Haziran işçi yürüyüşleri yapılırken ben Kütüphanede **Das Kapital**'i okuyordum.

Ancak, bir konuda kendime haksızlık etmemek gerekiyor. Marksist literatürün hemen hemen tüm temel yapıtlarını o dönemde ve sonraları okudum. Şu an bile bu eserler kütüphanemin baş köşesini süsler. Sovyet Bloğunun çöküşünden sonra bana Marksizmin ve dolayısı ile ideolojilerin ölmediğini söyleten, yeni dünya düzeninden değil, uzun süre yeni dünya düzensizliğinden bahsetmek gerekeceğini haykırtan hep bu eserler oldu. Peki Marx her şeyi izah ediyordu da niye devrim bir türlü gerçekleşmiyordu? O zamanlar, bunun nedeni olarak kendi aptallığımızı ve tembelliğimizi görüyordum. Biz bir türlü adam olamıyorduk. Marx o kadar haklı idi ki, gerçek onu doğrulamazsa onu değil, gerçeği sorgulamak gerekiyordu. Halbuki o yıllarda bir adam bize bakmadan usanmadan Max Weber'den bahsediyor, bizim için hiç önemi olmayan "üst yapı kurumları"nı anlatıyor, dinin toplumsal yapı içindeki önemini vurguluyor, kimlik meselesi, kültür meselesinden dem vuruyordu. O zamanlar kafamızı karıştırmaya için bizzat CIA tarafından yollandığından şüphe ettiğimiz, zamanında anlamadığım için şimdi bulabildiğim tüm eserleri okumaya çalışarak cezama ödemeye uğraştığım bu adam Şerif Mardin'dir. Varsın Şerif Hoca bu zirvaları anlatsın, Marx hiç yanılmazdı ki!

Ben devrimi gerçekleştirmeden yüksek lisans yılları geldi ve ben aynen V. I. Lenin'in yaptığı gibi doktora çalışmalarım için kapağı "düşman ülke"ye attım. Hem de CIA ajanı Şerif Hoca'nın yardımlarını alarak. Böylece hem onların iç yüzünü yakından tanıyacak, hem de onları, onlardan devşirdiğim bilgilerle boğacağım. Gelin görün ki kazın ayağı öyle çıkmadı.

A.B.D.'deki doktora yılları beni liberal düşünürlerle tanıştırdı. Marx'ın arkadaşı! Adam Smith vardı, Locke, Hume, Mill v.b. vardı. Milton Friedman vardı. Virginia Politik İktisat Okulu, Neo-Avusturya Okulu ve onun babası Fredrich von Hayek vardı. Üstelik ekonomi disiplini yanında sosyoloji diye ayrı bir disiplin vardı. Bunları okumadan ve üstelik onların eğitim anlayışı gereği anlamadan ders geçmek mümkün değildi.

A.B.D.'de ilk önce hayatı anlamaya çalıştım. Anlaşılan adamlar dünyayı sömürüyorlardı ama topladıkları parayı da ülkelerinde yatırıma çeviriyorlardı. Muazzam gökdelenler, otobanlar, köprüler, insanın başını döndürüyordu. Gıda maddeleri benim gibi burslu bir öğrenci için dahi oldukça ucuzdu. Üstelik herşey vardı. Teknoloji o yıllarda dahi, hayatın bizzat içine girmişti ve dışsal ekonomi nedeniyle Avrupa'dan dahi ucuz ve ileri idi.

Tanıştığım insanlar da oldukça farklı bir düşünce yapısına sahip idiler. Dünyayı cehalet seviyesinde tanımıyorlardı. Ama, bireysel haklarından bahsediyorlar, bürokrata "sivil hizmetçi" diyorlar, devleti eleştirirken "ben şu kadar vergi ödüyorum, niye hizmet aksıyor" diye kafa tutuyorlardı. Bir gece kafaları bulduğumuzda bir arkadaşın eşi aniden ağlamaya başladı ve kocasına "benimle bu halimle evlendi" diyerek minnet duygularını anlatmaya başladı. Ben "bu Amerikalılara akıl erdirilmez, herhalde kızı genelevden aldı" diye düşünürken durum anlaşıldı. Meğerse kızın babası vergi kaçakçısı imiş, böyle bir ailenin tüm bireyleri töhmet altında kalırmış. Koca da bu durumda onunla evlenerek ona büyük iyilik yapmış. Allah Allah! Biz kapitalistleri para uğruna her şeyi yapan ahlaksızlar olarak bilirken, bu ülkede vergi kaçırmak bile, sadece kanunlar açısından değil, sosyal yaptırımlar açısından da suçtu.

A.B.D.'de geçirdiğim yılların ortalanna doğru yine bana bir şeyler olmaya başladı. Burada okuduklarım ve öğrendiklerim eski bilgilerime hiç uymuyordu. Üstelik giderek yeni öğrendiklerim bana daha gerçekçi gözükmeye başlamıştı. "Yeniler"de Marx'da olmayan bir şey vardı: Birey. Marx da insanlar için önerilerde bulunuyordu ama onun için insanlar tüm özellikleri bağlı oldukları sosyal sınıf ile tarif edilen varlıklar kümesi idi. O zaman, herkesin birbirine benzemesi gerekiyordu. Halbuki çevrem baktığım zaman ne kadar insan varsa, o kadar tiyolojiye rastlamanın mümkün olduğunu gözlemliyordum. Marx'ın tarif ettiği benzer insanlar, bana çocukluğumdaki Ankara'yı hatırlatıyordu ve ben artık 1950'lerin Ankara'sında yaşamak istemiyordum.

Büyük düşünürler hep insanlar için neyin iyi olduğunu kendilerinin bildiğini iddia ederlerken, bir tek liberal ekolden olanlar, bu iddiayı taşıyorlar, herkesin kendisi için en doğruyu kendisinin bulacağını söylüyorlardı.

Onlarda insana büyük bir inanç vardı. Onlar bireyi akılla bulunacak hiçbir "rasyonel"e dayanmadan olduğu gibi görmeye çalışıyorlardı. Liberallerin tek sıkıntısı bireye engel olunması idi. Bu engel de devlet aygıtı idi. Daha doğrusu bu aygıtın üstüne vazife olmayan alanlara müdahalesi idi. Liberaller devlete müthiş kızıyorlardı.

Bu mantukla çevreme baktığım zaman muazzam bir uyum da görmeye başlamıştım. A.B.D gerçekten insanların bireysel başarıları üzerine inşa edilmiş bir ülke idi. Burada demiryolları da, telefon idaresi de, elektrik şirketleri de hep özel mülkiyette idi ve bizdekilerden çok daha verimli çalışıyorlardı. Amerikalılar, başka ülkelerdeki demokrasi problemlerini fazla umursamasalar da, kendi özgürlükleri ve hakları konusunda müthiş hassastılar. Okuduklarım ile yaşadıklarım arasındaki bu üst üste binme beni eski bildiklerimden daha fazla şüphe etmeye zorluyordu.

Bireyi keşfetmek kendimi yeniden keşfetmeye yönlendirdi beni. Ben vardım ve benim istediklerim vardı. Ben benim istediklerimi elde etmeye çalışıyordum. Bunlar Marx'ın tarif ettikleri, daha doğrusu etmedikleri ile çok fazla uyuşmuyordu. Üstelik, sosyalist ülkelerin pratikleri de hiç öyle umulanın olduğunu göstermiyordu. Bu ülkelerde binlerce üretim problemi vardı. Kıtık bu ülkeleri tarif ediyordu. Esasında özgürlükler bu ülkelerde yoktu. Her geçen gün birileri buralardan Batı'ya iltica ediyorlar ve hiç hoş olmayan şeyler anlatıyorlardı. Marksistler bile bu ülkelerden hangilerinin sosyalist olup olmadığı konusunda kendi aralarında anlaşamıyorlardı. Birbirlerini "revizyonist" olmakla, döneklikle suçluyorlardı. Peki o zaman "tek doğru" nerede idi? "Bilimsel sosyalizm"e ne olmuştu? Bir de üstüne üstelik sosyalist ülkeler için yazılanlar ve söylenenler benim devletçi memleketime ne kadar da fazla uyuyordu. Ben artık ne istemediğimi anlamaya başlamıştım.

Bugün, dünyaya bakışımı irdelediğim zaman artık kendimi bir liberal demokrat olarak tanımlıyorum. Marksizmin öldüğünü düşündüğüm için değil bu metamorfolum. Aksine ideolojilerin kolay kolay yaratılmadığını, ancak birkaç yüzyılda bir ortaya çıktıklarını çok iyi biliyorum. Ideolojiler bir kere doğdukları zaman da kolay kolay ölmüyorlar. Marksizm bu anlamda bir ideolojidir ve benim gibi insanlar onu terk ettiği için ölmüş değil-

dir. İdeolojiler zaman zaman gerileyebilirler, itibar da yitirebilirler. Ama bir kere ideoloji olarak bir bütünlük kazandıktan sonra, son insan ölene kadar ideolojiler de var olurlar.

Benim Marksizm ile ilgili sıkıntım onun bazı paradigmaları ve metodolojisi ile ilgili. O paradigmasının başına bireyi değil, "sosyal sınıf" adı altında insanlar grubunu koyuyor. Bu insanları tamamen "ekonomik hayvan" kategorisinde ele alıyor ve onun ekonomik determinizmi "üst yapı" dediği insanların değil hal, tavır ve duygularını tarif ediyor. Marx'da sosyoloji olgusu neredeyse yok, var olduğu kadarı ile de zaten ekonomik "alt yapı" tarafından belirleniyor. Marx'da psikoloji ise hiç yok. Zaten bireyin olmadığı yerde psikolojiye yer de yok. Bunun aksi ancak bir tek Herbert Marcuse'de var. Benim böyle bir paradigma ile uyuşmam mümkün değil. Ben dünyayı bireyden kalkınarak kavramaya çalışıyorum. Bir ekonomist olarak ekonominin ağır basan payını inkâr etmem mümkün değil. Ancak, ben ekonominin her şeyi tarif ettiğini kabullenmiyorum. Üstelik insanın ekonomiden büyük çapta etkilenmekle beraber bağımsız yönlerinin de olduğuna inanıyorum. Örneğin din olgusunun ekonomi ile ilgili yönleri olabileceği gibi ondan tamamen bağımsız etki ve yaptırım alanlarının da olduğuna inanıyorum. Bu nedenle de, sosyoloji psikolojiyi ayrı disiplinler olarak kabul ediyorum. Siyaset bilimine, ekonomiye, sosyolojiye ve psikolojiye dünyayı kavramamızı yönlendiren ve adına "ideoloji" dediğimiz gözlüklerde ayrı ayrı ve bağımsız yer olduğunu düşünüyorum. Marx'a bir itirazım da tüm rasyonalist akımlarda olduğu gibi "doğruyu" akılla araması. Marksizm akıl yürüterek sosyalizmin doğru olduğuna karar veriyor. Ben akıl yürüterek, öngörü ile doğrunun bulunabileceğine inanıyorum. Doğru her ne ise pratik ile buunur. Bir takım matematiksel metodlarla ve hatta bazen akıl yürüterek ancak gelecek ile ilgili "tahmin" yapılabilir. O da "gelecek" çok uzak olmamak kaydı ile.

Ben kendi paradigmanın ortasına bireyi ve onun sonsuz yaratıcılığına olan inancımı koyuyorum. Bireyin de ancak tamamen özgür olması durumunda sonsuz yaratıcılığına kavuşacağına inanıyorum. Özgürlüğü ise bir bütün olarak görüyorum. Teşebbüs hürriyeti kadar düşünce ve vicdan hürriyetinin de aynı değerde önemli olduğunu düşünüyorum. İnsanların "gelişmeyi" en üst se-

viyeye çıkarabilmeleri için istediği gibi üretebilmeleri kadar, istediği gibi düşünebilmeleri, istediği gibi ibadet edebilmeleri, kültürel kimliğini özgürce yaşayabilmesi, düşünce yapılarını şekillendiren ana dilin serbestçe konuşabilmeleri gerekir. Özgürlüğün bir hak olarak verilmesi değil, pozitif bir hukuk mantığı ile teslim edilmesi gerekir. Bunun için de hukuk hakları sıralayan ve müdahale sınırı olarak sadece başkasının hakkının başladığı noktayı gören bir mantıkla düzenlenmelidir. İnsanları böyle bir dünyadan mahrum kılan tek neden, devlet aygıtının gereksiz müdahaleleri ve bazı hakları elinde tutma çabasıdır. Bundan dolayı, ben, yapmamız gereken tek işin devleti ait olduğu yere çekmek olduğunu düşünüyorum.

Devletin daha güçlü olabilmesi için daha küçük olması gerekiyor. Bunun söylendiği kadar kolay olmadığını tabii ki biliyorum. Böyle bir önerinin hangi "fincancı kartırlarını" ürküteceğinin de bilincindeyim. ama "bireye"

ulaşabilmenin tek yolu bu. Peki insanlar için en iyisi mi ne? Bunu ben bilmiyorum ve bunun tarifi kimseye düşmez. İnsanlar bugüne kadar yaptıkları gibi kendileri için en doğru ne ise onu muhakkak bulurlar. Zaten "fonksiyonel" olan yaşar, olmayan tarihe gömülür gider. İşte ben kaba hataları ile böyle düşündüğüm için liberal demokratım.

Yirmi yaşında kızgın, kimlik arayan, enerjisini nereye boşaltacağını bilmeyen ve doğallığı tanımayan bir insan olduğum için Marksisttim. Şimdi kırkdört yaşında kendimi daha iyi tanıyorum, artılarımı ve eksilerimi daha iyi biliyorum, ideallerin değil gerçeğin önemini bilincindeyim ve doğal akışkanlığın bizi daha güzele taşıdığına inanıyorum.

Ben artık dünyayı başkasının bana biçtiği gözlükle değil, olduğu gibi seyretmek istiyorum.■